

УДК 811.161.2.81'276

ІДЮСТИЛЬ, ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ І ІДІОЛЕКТ: ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ

Коткова Л.І.

У статті розкривається понятійна сутність термінів “ідюстиль”, “індивідуальний стиль”, “ідіолект”, з’ясовуються їхні ознаки та критерії розмежування.

Ключові слова: ідіостиль, індивідуальний стиль, ідіолект, мовна особистість, художній текст, світобачення письменника.

В статье раскрывается понятийная сущность терминов “идиостиль”, “индивидуальный стиль”, “идиолект”, выясняются их признаки и критерии разграничения.

Ключевые слова: идиостиль, индивидуальный стиль, идиолект, языковая личность, художественный текст, мировоззрение писателя.

The concept’s essence of such terms as “idiostyle”, “individual style”, “idiolect” are enlightened in this article. The criteria of differentiation and features of these terms are ascertained as well.

Keywords: individual style, personal style, idiolect, language identity, artistic text, the worldview of the writer.

Терміни “ідюстиль”, “індивідуальний стиль”, “ідіолект” розмежовують не всі мовознавці. Витлумачення цих понять послідовно пов’язують з аналізом художніх та публіцистичних текстів, способами виявлення системи стильових і стилістичних художньо-образних доміант, що відбивають специфічні способи моделювання концептуальної картини світу, репрезентують почуттєві інтенції та світобачення письменника, його мовомислення тощо. Наука, що досліджує індивідуальний стиль, дістала низку найменувань: “літературознавча стилістика” (В.В.Виноградов), “лінгвостилістика” (Л.А.Булаховський), “стилістика декодування” (І.В.Арнольд, А.К.Мойсієнко), “інтерпретація тексту” (В.М.Русанівський, В.М.Жирмунський, В.А.Кухаренко), а також “стилістичний аналіз”, “художній дискурс”, “поетичний дискурс” та ін.

Н.С.Болотнова виділяє кілька наук про текст, розмежовуючи поняття “стилістика тексту” і “лінгвістика тексту”. Лінгвістику тексту схарактеризовано як науку, що “вивчає правила й закономірності побудови зв’язного тексту та його категорії (формальні механізми і структури зв’язків речень, абзаців, надфразних єдностей). Семантика тексту розглядає його значеннєвий план, структуру змістів, висловлених експліцитно й імпліцитно. Прагматика тексту... аналізує комплекс питань, пов’язаних з адресантом та адресатом, їхню взаємодію, мовленнєву тактику й типи поведінки, правила

мовленнєвого спілкування, що здійснюється на основі текстів” [1, с. 15].

С.Я.Єрмоленко наголошує, що стилістика художнього тексту “має вихід в історію літературної мови, а також у сферу вивчення індивідуальних стилів як реалізацію авторської моделі світу, як функціонування мовних знаків національної культури” [4, с. 304]. Ключовими аспектами дослідження ідіолекту є інтерпретація естетичної функції мови й декодування художніх текстів.

Проаналізувавши низку дефініцій поняття “стиль”, О.О.Селіванова виокремлює чотири основні параметри його характеристики: 1) ситуативність (комунікативність), тобто зв’язок прийомів і засобів вираження з певною мовленнєво-комунікативною ситуацією; 2) другий параметр стилю схарактеризовано через зв’язок із першим і в ракурсі цілеспрямованої діяльності. Цей параметр було обґрунтовано ще в період становлення стилістики (30–40-і рр. ХХ ст.) у Празькій лінгвістичній школі, де вперше було з’ясовано співвідношення стилю й акту мовлення; 3) третій параметр стилю – вибірковість. Цей термін трапляється майже в кожному визначенні стилю. Ґрунтується вибірковість на усвідомленому виборі адресантом (автором) певного типу мовної поведінки, мовленнєвої діяльності, що зумовлює манеру спілкування й вибір мовних засобів; 4) стереотипність (типологічність) кваліфіковано як четвертий параметр стилю. Він зумовлений співвідношенням

стилю з мовленнєвими жанрами й вивчається в аспекті традицій культури (О.О.Леонтьєв) [10, с. 101–104].

На основі згаданих чотирьох параметрів дослідниця запропонувала таке визначення стилю: “Стиль – це парадигматична властивість мовленнєвої системи певної мови; ситуативно зумовлений стереотипний спосіб здійснення вербальної комунікації як цілеспрямованої людської діяльності на основі суспільно усвідомленого вибору певних мовних засобів і принципів їхньої інтеграції в мовлення” [10, с. 104]. Щодо індивідуального стилю необхідно додати: хоч у художньому мовленні митець не трапляється майже нічого, чого б не було в загальнонародній мові, окрім окремих одиниць, змодельованих зазвичай на матеріалі й за моделями загальнонаціональної мови, проте кожний митець має свою, індивідуальну мовну картину світу, кожний письменник прагне втілити найкращі якості національної мови.

У процесі лінгвістичного вивчення художнього тексту постає проблема розрізнення індивідуального стилю, ідіостилу й ідіолекту.

Терміни “індивідуальний стиль”, “ідіостиль” й “ідіолект” у мовознавчій терміносистемі посідають центральні, ключові позиції. Терміни “ідіостиль” та “індивідуальний стиль” зазвичай уживаються паралельно, вони можуть бути взаємозамінними. Особливістю їхнього активного функціонування в сучасному мовознавстві є тісні взаємозв’язки з такими поняттями, як “мовна особистість”, “індивідуальний мовосвіт”, “світобачення письменника”, “художнє мовомислення”, “мовна картина світу автора” тощо (С.Я.Єрмоленко, П.Ю.Гриценко, В.С.Калашник, Н.М.Сологуб, Л.А.Лисиченко, В.І.Кононенко, В.В.Жайворонок, А.К.Мойсієнко, Л.О.Пустовіт, Л.О.Ставицька, І.О.Голубовська, В.Л.Іващенко, Н.В.Слухай, С.П.Бибик, Н.С.Дужик, С.А.Жаботинська, М.В.Скаб, О.О.Маленко та ін.).

“Лінгвістичний енциклопедичний словник” містить таке тлумачення терміна “ідіолект”: “Ідіолект – сукупність формальних і стилістичних особливостей, властивих мовленню окремого носія певної мови. Термін “ідіолект” створений за моделлю терміна “діалект” для позначення індивідуального варіювання мови на відміну від територіального і соціального варіювання, при якому ті чи інші мовленнєві особливості властиві цілим групам чи колективам мовців. Ідіолект у вузькому значенні – лише специфічні мовленнєві особливості певного носія мови... У широкому значенні ідіолект – взагалі реалізація певної мови у вустах індивіда, тобто сукупність текстів, створених мовцем і досліджуваних лінгвістом з метою вивчення системи мови” [8, с. 171]. Запропоноване В.В.Виноградовим у згаданому словнику трактування аналізованого поняття виокремлює таку рису ідіолекту, як його зв’язок з іншими типами варіювання – територіальним і соціальним. Ключовими в дефініції є слова “формальні і стилістичні особливості”. Ознаки, риси, властивості ідіолекту й ідіостилу можуть бути характеризовані як специфічні “особливості” тільки на основі їхнього зіставлення з нормою, з узусом.

У “Літературознавчому словнику-довіднику” запропоновано сучасніше визначення ідіолекту:

“Індивідуальне мовлення, що пояснюється місцем проживання, віком, фахом, соціальним станом, загальним рівнем культури певної людини. Ідіолект як мовна характеристика особистості не тільки окреслює особливе, а й розкриває розмаїті аспекти мови як загальнонаціонального феномена, її невичерпний потенціал” [9, с. 301]. Із такого трактування поняття “ідіолект” можна зробити висновок, що він є основою, підґрунтям для формування ідіостилу письменника.

В.В.Жайворонок характеризує ідіолект як вагомий складник трихотомії, що поєднує “людську мову як витвір людської природи, національну мову як колективний витвір духу народу, індивідуальне мовлення як факт породження мови кожною окремою людиною” [6, с. 27]. Учений вважає, що про індивідуальний стиль мовлення (ідіолект) можна говорити лише за умови “щасливого поєднання” максимальних семантико-стилістичних можливостей (ефектів), “видобутих” із мовної одиниці, та вмілого використання їхньої експресивної функції [6, с. 28].

Такі підходи до характеристики понять “ідіолект”, “ідіостиль”, “індивідуальний стиль” передбачають аналіз художніх творів не як звичайних вербальних текстів, а як художньо-естетичних феноменів, створених конкретним автором, людиною, яка обов’язково додає свої інтенції, збагачує загальноновживаний лексичний шар, мовленнєві висловлення елементами індивідуального, неповторного, втілюючи свій внутрішній світ в оригінальні художньо-образні засоби, суб’єктивні форми. Митець має право “бути оригінальним у межах, визначених усталеними умовностями спілкування. Письменник має право і разом з тим обов’язок бути оригінальним, мати свій, індивідуальний стиль” [2, с. 462].

С.Я.Єрмоленко стверджує: “Системність індивідуального стилю ґрунтується на зв’язку мови і мислення, на формуванні мовної картини світу, в якій поєднано загальне й індивідуальне, загальне й одиничне” [4, с. 305]. Саме в індивідуальній мовній картині світу авторське, особистісне, втілене в індивідуальну манеру письма, поєднано із загальноновживаним, типовим. Оригінальність і неповторність комбінування авторських емотивно-оцінних інтенцій із загальномовними образами відбивається на манері висловлюватися, на реалізації конкретно-чуттєвих смислів, особливостях аксіологічного сприйняття фрагментів національної картини світу. Ідіолект окремого письменника (мовної особистості) не виникає на чистому місці, у його основі – система законів національної мови, стан її розвитку, художні норми епохи, мовно-естетичні традиції, що є виразниками розвитку мови і рівня духовності нації.

Дослідження ідіолекту письменника С.Я.Єрмоленко пов’язує з двома ключовими аспектами: “історія української літературної мови (внесок письменника в літературну мову) і мова художньої літератури (інтерпретація естетичної функції мови, декодування тексту)” [4, с. 305].

Терміни “ідіолект” та “ідіостиль” розмежовано в “Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів”. Поняття “ідіолект” пояснено так: “мовна практика окремого носія мови; сукупність

формальних і стилістичних ознак, що вирізняють індивідуальну мову» [5, с. 67]. Поняття «ідіостиль» витлумачено як «індивідуальний стиль, в якому виразні, марковані засоби мови утворюють певну систему». Тут також зазначено, що ідіостиль часто ототожнюють з ідіолектом [5, с. 67].

В енциклопедії «Українська мова» поняття «індивідуальний стиль» та «ідіолект» уживаються як абсолютні синоніми: «стиль індивідуальний, ідіолект – сукупність мовно-виражальних засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших; своєрідність мови окремого індивіда. Це поняття насамперед стосується стилю майстра слова, письменника. Стиль індивідуальний залежить від творчої індивідуальності автора, його світосприймання та світовідчуття, ставлення до явищ навколишньої дійсності та оцінки їх» [12, с. 676].

Методологічно значущою є праця П.Ю.Гриценка «Ідіолект і текст», де поняття «ідіолект» витлумачено як індивідуальне мовлення, що формує риси, специфічні ознаки будь-якого тексту. У роботі переконливо доведено, що дослідження ідіолекту письменника ґрунтується на двох ключових інформаційних складниках, до яких належить текст і мовне довкілля. Якщо аналіз рис тексту, до якого застосовуються найрізноманітніші дослідницькі методи та прийоми як до конкретного репрезентанта ідіолекту письменника, належить до постійних, традиційних, то з'ясування впливу зовнішніх чинників (довкілля) на формування текстових моделей, структур, тобто на процес «постання тексту», – до принагідних, фрагментарних [3, с. 16].

Увага вченого в зазначеній праці зацентована на необхідності здійснення вичерпних характеристик мови творів і як самодостатніх об'єктів вивчення, і як чинників, що впливають на глибинні історичні процеси становлення і розвитку літературної мови; на важливості відходу від дослідницьких стереотипів, що йдуть шляхом сегментування, заступлення цілого його частиною, що унеможлиблює всебічне пізнання ідіостилу митця [3, с. 16–17].

У дослідженні Л.О.Ставицької «Про термін *ідіолект*» розкрито поняттєву сутність цього терміна, проаналізовано ідіолект у його зв'язках із суміж-

ними соціолінгвістичними термінами «етнолект», «соціолект», «гендерлект», «криптолект». Тут змодельовано стратегію вивчення ідіолекту, що передбачає особливу увагу до соціологічних характеристик людини-мовця, урахування ситуації спілкування та часового періоду життя індивіда, тобто відрізка часу, протягом якого відбувається комунікація. Ідіолект співвіднесено зі стилістичним термінопоняттям «ідіостиль». Мовознавець розмежувала широкі і вузьке значення терміна «ідіолект»: «У широкому розумінні ідіолект – це взагалі реалізація певної мови в устах індивіда, тобто сукупність текстів, породжуваних мовцем і досліджуваних лінгвістом з метою вивчення системи мови. Ідіолект у вузькому значенні – тільки специфічні мовленнєві особливості певного носія мови» [11, с. 3].

Аналіз дефініцій термінів «ідіолект» і «ідіостиль» виявив, що їх досить часто уживають майже як синоніми, тобто ототожнюють ці два поняття, із чим важко погодитися. Розмежування понять «ідіолект» і «ідіостиль» можливе й на основі хронологічного чинника: ідіолект – усі тексти, створені автором у хронологічній послідовності, ідіостиль – сукупність глибинних текстоутворювальних констант і домінант певного автора, що визначили появу цих текстів саме в такій послідовності. Кореляцію ідіолект/ідіостиль пропонують кваліфікувати не як відношення мова/стиль, а як частковий вияв відношення мовлення (тексти)/стиль мовлення (мова художньої літератури) [7, с. 292].

Отже, дослідження ідіолекту письменника має ґрунтуватися на зазначених вище положеннях. Важливо також виявляти засоби ідіолекту, що беруть участь у формуванні особливостей ідіостилу письменника, способи експлікації авторських інтенцій; визначати стильові константи й домінанти, особливості й закономірності побудови художніх дискурсів; з'ясовувати співвідношення між індивідуальними константами письменника і нормами загальнонаціональної мови, стильовою парадигмою епохи; простежувати зв'язки зовнішньої і внутрішньої організації твору з літературним процесом; спиратися в процесі вивчення ідіолекту, аналізу його складників на історію тексту тощо.

Література

1. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста / Н. С. Болотнова. – Томск : Изд-во Томского гос. пед. ун-та, 2001. Ч. 1. – 2001. – 129 с.
2. Булаховський Л. А. Вибрані праці : в 5 т. / Л. А. Булаховський. – К. : Наук. думка, 1975. Т. 1. – 1975. – 495 с.
3. Гриценко П. Ідіолект і текст / Павло Гриценко // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка : зб. наук. пр., присвячених 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Ермоленко. – К., 2007. – С. 16–43.
4. Ермоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови / С. Я. Ермоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
5. Ермоленко С. Я. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Ермоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор ; за ред. С. Я. Ермоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
6. Жайворонок В. В. Національна мова та ідіолект / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 1998. – № 6. – С. 27–34.
7. Леденева В. В. Особенности идиолекта Н.С.Лескова: средства номинации и предикации : дисс. ... доктора филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Леденева В. В. – М., 2000. – 481 с.

8. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Н. Ярцевой. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
9. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ "Академія", 1997. – 752 с.
10. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : монографическое учебное пособие / Е. А. Селиванова. – К. : ЦУЛ, Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
11. Ставицька Л. О. Про термін *ідіолект* / Л. О. Ставицька // Українська мова. – 2009. – № 4. – С. 3–17.
12. Українська мова : енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.